

**В. Ф. ПАТАЛАХА,
Н. М. ХОМА**

НАЦІОНАЛЬНА КОНСОЛІДАЦІЯ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ

Запропоновано оцінку потенційного впливу соціально-економічних чинників на національну консолідацію на етапі повоєнної відбудови України. До таких чинників віднесено: ризик нерівномірної відбудови регіонів; соціально-економічна нерівність, значна диференціація доходів населення; особливості ринку праці; житлова проблема; демографічні зміни та масова міграція працездатного населення та ін. Встановлено, що вплив цих чинників може бути амбівалентним: вони можуть як посилювати національну консолідацію через забезпечення інклюзивності та соціальної справедливості, так і послаблювати її через поглиблення соціальних і регіональних відмінностей. Доведено необхідність формування державної політики повоєнної відбудови, спрямованої на мінімізацію ризиків соціальної фрагментації та посилення соціальної єдності.

Ключові слова: національна консолідація, повоєнна відбудова, соціальна згуртованість, соціальна справедливість, соціальна стійкість, соціальний капітал, соціальна згуртованість, реінтеграція, деокуповані території.

Patalakha Valerii, Khoma Nataliia. National consolidation in the context of Ukraine's post-war reconstruction: the impact of socio-economic factors

An assessment is proposed of the potential impact of socio-economic factors on national consolidation during the post-war reconstruction of Ukraine. Such factors include: the risk of uneven regional recovery; socio-economic inequality and significant income differentiation among the population; labour market characteristics; the housing problem; demographic changes and large-scale migration of the working-age population; among others. It is established that the impact of these factors may be ambivalent: they can both strengthen

© ПАТАЛАХА Валерій Федорович – кандидат філософських наук, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0000-7567-2985; e-mail: valera.patalaha@gmail.com

© ХОМА Наталія Михайлівна – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»; ORCID: 0000-0002-2507-5741; e-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua

national consolidation by fostering inclusiveness and social justice, and weaken it by deepening social and regional disparities. The necessity is substantiated of formulating a state policy for post-war reconstruction aimed at minimising the risks of social fragmentation and enhancing social cohesion.

Key words: *national consolidation, post-war reconstruction, social cohesion, social justice, social resilience, social capital, social cohesion, reintegration, de-occupied territories.*

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах масштабних воєнних руйнувань в Україні, демографічних змін, міграційної динаміки, очікуваного на повоєнному етапі зростання міжнародної допомоги та інших процесів, формуються нові соціально-економічні реалії, які матимуть безпосередній вплив на процеси національної консолідації на етапі повоєнної відбудови. Водночас у науковому дискурсі спостерігається недостатня увага до комплексного аналізу саме соціально-економічних чинників консолідації у повоєнних суспільствах, зокрема – в Україні. Більшість досліджень або зосереджуються на політичних та ідентифікаційних аспектах єдності, або розглядають економічну відбудову без належного врахування її соціальних наслідків.

Наявна потреба у міждисциплінарному підході, який дозволить інтегрувати соціально-економічний та політичний виміри аналізу. У цьому дослідженні виходимо з припущення, що характер і результати повоєнної відбудови значною мірою залежатимуть від того, наскільки інклюзивними, справедливими та збалансованими будуть соціально-економічні процеси, що її супроводжують.

Метою статті є з'ясувати, які соціально-економічні чинники впливатимуть на національну консолідацію України на етапі повоєнної відбудови, а також визначити характер і потенційні наслідки їхнього впливу. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**: визначити ключові соціально-економічні чинники, які повоєнного відновлення; проаналізувати механізми їхнього впливу на рівень суспільної згуртованості; оцінити потенційні ризики та можливості, які вони створюють для національної консолідації.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Проблема чинників національної консолідації в умовах повоєнної відбудови України представлена у джерелах двох тематичних напрямків: 1) національної консолідації; 2) повоєнної відбудови. В систе-

мі чинників національної консолідації важливе місце приділяється соціально-економічним чинникам.

Ще до повномасштабного вторгнення українські дослідники констатували проблему недостатньої консолідованості українського суспільства, оцінювали стан національної згуртованості, вивчали причини та чинники конфронтаційних явищ у суспільних відносинах. Була запропонована модель консолідації, відповідно до якої «для консолідації суспільства потрібно здійснення інтеграційних процесів, які відбуваються на рівні взаємодії соціальних груп, спільностей, норм, цінностей, інтересів» [1, с. 133]. Водночас результати досліджень, проведених до повномасштабного російського вторгнення, потребують переосмислення з огляду на трансформаційний вплив війни.

У колективній монографії «Післявоєнна відбудова України: правові, політичні та економічні виклики в історичній перспективі» [2] розглянуто широкий комплекс питань повоєнної відбудови України. Особливе значення має розділ про вплив війни на консолідацію української нації та зміну цінностей. У ньому простежено взаємозв'язок між змінами в суспільних цінностях та механізмами збереження національної єдності в умовах зовнішніх загроз.

Т. Бурлай та В. Костиця [3] привертають увагу до потреби зміцнення соціальної солідарності в українському суспільстві. Соціальна солідарність визначається як ключовий чинник підвищення соціально-економічної стійкості України в умовах воєнного стану та у повоєнний період. Дослідники визначили внутрішні ризики, пов'язані зі зменшенням соціальної згуртованості. Вказано на тенденцію зниження міжособистісної довіри, соціальної толерантності та горизонтальної солідарності, що створює ризики для післявоєнного відновлення України. У зв'язку з цим запропоновано підходи до зміцнення повоєнної солідарності.

Р. Горбик і Дж. Петровіч вважають, що «як тільки ситуація з безпекою стабілізується, Україна зіткнеться з серйозними внутрішніми викликами, які можуть поставити під загрозу єдність, що колись була життєво важливою для опору російській агресії» [4]. У дослідженні Ю. Городниченка, І. Сологуб та Б. Ведер ді Мауро [5] представлено аналіз системи економічних та соціальних чинників. Російська загроза, за припущенням авторів, ймовірно залишатиметься чинником, що консолідуватиме. Також комплексне дослід-

дження проблем повоєнної відбудови України провели Л. Кістерський та А. Задоя [6]; вони запропонували бачення формування сучасних інститутів у процесі післявоєнного економічного відновлення та окреслили роль соціально-демографічних чинників.

Т. Беккер, Ю. Городниченко та Б. Ведер ді Мауро узагальнили принципи, етапи та політику, необхідні для глибокої модернізації України. За їх оцінкою, забезпечення та підтримка довіри до реформ протягом багатьох років матиме вирішальне значення для залучення зовнішнього фінансування та мобілізації внутрішніх інвестицій [7]. Також дослідники нині приділяють увагу інструментам, які потенційно можуть забезпечити ефективне повоєнне відновлення України. Зокрема, З. Сінай, Ф. Вела та Ш. Гаші наголосили на ролі ефективного врядування та боротьби з корупцією [8]. У монографії за редакцією С. Нейта представлено прогнозні оцінки процесів періоду повоєнної відбудови України [9]. У низці досліджень наголошено на проблемах фінансування відбудови України [10; 11; 12], стратегіях повоєнного відновлення [13; 14]. Значна увага приділяється питанню розвитку в Україні ринку соціальних послуг та його адаптації до сучасних реалій, зумовлених зростанням кількості вразливих груп населення [15].

Дослідники привертають увагу до того, що російська агресія спричинила масштабну деградацію людського капіталу через демографічні втрати [16], вимушену міграцію, втрату освітніх і професійних траєкторій та погіршення здоров'я населення. Значне скорочення та структурна деформація робочої сили, зокрема відтік висококваліфікованих кадрів, підвищили ризики тривалого зниження продуктивності та інноваційного потенціалу економіки. Це формує критичні обмеження для повоєнної відбудови, яка потребуватиме не лише фізичного відновлення інфраструктури, а й активної політики розвитку людського капіталу. З проведених досліджень очевидно, що проблема людського капіталу набула ключового значення у контексті забезпечення стійкості повоєнного розвитку України [14; 17].

Попри те, що проблематика повоєнної відбудови України в останні роки викликає дедалі більший інтерес у науковому середовищі, сучасний дослідницький дискурс переважно зосереджується на макроекономічних параметрах відновлення, інституційних реформах та міжнародній допомозі. Значно меншою мірою пред-

ставлено аналіз соціальних наслідків цих процесів, зокрема їхнього впливу на національну консолідацію. Таким чином, у наявних дослідженнях простежується дисбаланс між вивченням економічних механізмів відбудови та осмисленням їхнього впливу на соціальну згуртованість.

Недостатньо з'ясованим залишається питання, як соціально-економічні чинники впливатимуть на формування або, навпаки, ерозію національної консолідації у повоєнний період. У більшості досліджень соціально-економічні процеси розглядаються ізольовано від проблематики соціальної єдності. Це обмежує можливості комплексного розуміння ризиків, які можуть виникнути на етапі повоєнного відновлення. Уважаємо, що наразі не проводилося комплексного аналізу впливу соціально-економічних чинників повоєнної відбудови на національну консолідацію України. Заповнення цієї дослідницької прогалини й формує логіку цього дослідження.

Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує інструментарій політичної науки, соціології та економіки для комплексного аналізу впливу соціально-економічних чинників на національну консолідацію в умовах повоєнної відбудови. Методологічною основою роботи є поєднання структурно-функціонального та системного підходів, що дозволяють розглядати повоєнну відбудову як цілісний процес, у межах якого економічні трансформації безпосередньо взаємодіють із соціальними процесами та впливають на рівень суспільної згуртованості.

Аналітична рамка дослідження базується на розумінні національної консолідації як багатовимірного процесу, що включає рівень довіри, соціальної солідарності, відчуття справедливості та готовності до колективної дії. У цьому контексті соціально-економічні чинники розглядаються як структурні детермінанти, що формують умови для зміцнення або послаблення цих елементів.

Ідентифікація ключових чинників здійснювалася на основі таких критеріїв: 1) їхня системна значущість для процесів повоєнної відбудови; 2) потенційна здатність впливати на розподіл ресурсів і соціальні можливості; 3) ймовірність формування соціальних напружень або, навпаки, інтеграційних ефектів; 4) релевантність до сучасних трансформаційних процесів в Україні. Обраний методологічний підхід дозволяє не лише класифікувати соціально-

економічні чинники, але й розкрити амбівалентний характер цього впливу, тобто показати, за яких умов вони можуть виступати як факторами консолідації, так і джерелами соціальної фрагментації.

Виклад основного матеріалу. Національну консолідацію ми розглядаємо як поєднання характеристик єдності суспільства, довіри до владних інститутів, горизонтальної солідарності та ін. За нашою оцінкою, національна консолідація є динамічним багатовимірним процесом посилення внутрішньої єдності суспільства. Вона ґрунтується на узгодженні колективної ідентичності, легітимності політичних інститутів і спільного бачення майбутнього держави. Це особливо важливо для держав у стані війни, а також на етапі їх повоєнної відбудови.

Структура національної консолідації включає кілька вимірів: 1) ідентифікаційний вимір – охоплює питання спільної національної ідентичності, єдності, формування «ми-спільноти»; 2) політико-інституційний вимір – охоплює питання довіри громадян до держави, легітимності влади, здатності держави діяти як інтегратор; 3) соціальний вимір – передбачає наявність соціальної довіри, солідарності, зменшення поляризації в суспільстві; 4) нормативно-ціннісний рівень – спільні цінності, узгоджені наративи щодо оцінки війни та проблематики повоєнної відбудови; 5) темпоральний вимір – переосмислення минулого, конструювання спільного майбутнього.

Національна консолідація не означає відсутності конфліктів або виняткову соціальну цілісність. Йдеться про інституціоналізовану здатність суспільства і держави у взаємодії управляти соціальними, політичними, регіональними та іншими відмінностями таким чином, щоб вони не трансформувалися у деструктивні протистояння, що підривають політичну єдність. У цьому сенсі конфлікти виступатимуть не аномалією, а невід'ємною характеристикою плюралістичного суспільства, тоді як рівень консолідації визначається здатністю інституцій та соціальних акторів спрямувати ці відмінності в рамки легітимної політичної взаємодії. Така здатність передбачає не лише наявність ефективних державних інститутів, але й сформовану культуру довіри, взаємного визнання та прийняття різноманітності у межах спільного політичного простору. Відтак національна консолідація постає як поєднання

інституційної спроможності держави та соціальної інтегрованості суспільства.

Повоєнна відбудова України, за нашою оцінкою, стане не лише економічним чи інфраструктурним процесом, а одним із критичних етапів національної консолідації. Відбуватиметься перезавантаження базових засад співжиття в межах політичної спільноти. Війна, з одного боку, посилює єдність через ефект спільної загрози, однак з іншого боку, вона продукує глибоку соціальну диференціацію: різний травматичний досвід війни та втрат, переміщення в межах держави чи за її межі, служба у збройних силах, залученість до волонтерства і т. ін. – усе це формуватиме неоднорідний соціальний ландшафт повоєнної України. У цьому контексті повоєнна відбудова буде надважливим етапом, на якому ці відмінності або об'єднуюватимуть, або, навпаки, можуть стати лініями розколу. Завданням державних і недержавних інститутів є запобігти останньому сценарію.

Найперше, повоєнна відбудова України буде процесом перерозподілу ресурсів між секторами, територіями та соціальними групами. Рішення щодо того, які регіони будуть відновлюватися першочергово, які групи отримують доступ до соціальної підтримки, яким буде баланс між компенсацією втрат та інвестиціями у довгостроковий розвиток тощо – усе це формуватиме уявлення суспільні уявлення про справедливість державної політики. Оцінка того, наскільки справедливим або несправедливим є розподіл ресурсів, прямо впливатиме на рівень довіри до інститутів і, відповідно, на готовність громадян ідентифікувати себе з державою як спільним політичним проєктом. Відтак соціально-економічна політика відбудови стане ключовим механізмом або зміцнення, або ерозії національної консолідації.

Другий вимір повоєнної відбудови пов'язаний із відновленням і трансформацією інституційної довіри. У повоєнних умовах держава проходить своєрідний стрес-тест на спроможність врядування. Те, як буде оцінена її здатність забезпечити безпеку, відновити базові публічні послуги, гарантувати права та включити громадян у процеси ухвалення рішень, значною мірою визначатиме рівень її легітимності. Якщо повоєнна відбудова здійснюватиметься прозоро, інклюзивно та ефективно, а також не супроводжуватиметься корупційними викривленнями, то вона сприятиме зростанню довіри

як вертикальної (громадяни – держава), так і горизонтальної (між соціальними групами). У протилежному випадку інституційні слабкості трансформуватимуться на джерело соціальної фрагментації.

Третій аспект – конструювання спільного наративу війни та майбутнього України як елемента символічної політики. Повоєнна відбудова супроводжуватиметься практиками із виразним символічним змістом, зокрема меморіалізацією, публічними дебатами щодо відповідальності, формуванням колективної пам'яті тощо. Саме в цей період визначатиметься, чи буде наратив війни інтегративним, тобто таким, що визнає множинність досвідів та інтегрує їх у спільну історію. Від цього залежить, чи стане колективна пам'ять ресурсом консолідації, чи джерелом довготривалих соціальних конфліктів.

Четвертий вимір – інституціоналізація соціального різноманіття. Повоєнне суспільство стане ще більш різноманітним, позаяк у ньому будуть представлені внутрішньо переміщені особи, ветерани, цивільні після проживання в окупації, діаспори, громадяни, які повернуться з-за кордону та ін.; різко зросте кількість тих, хто потребуватиме соціальної допомоги. Консолідація в цих умовах буде означати створення таких механізмів, які дозволять різним соціальним групам співжити в межах спільного політичного простору. Відбудова має стати інструментом такого включення – через цілеспрямовані публічні політики у сферах житлового забезпечення, зайнятості, освіти, реабілітації та психологічної підтримки і т. ін.

Нарешті, повоєнна відбудова має стати етапом формування оновленого суспільного договору в Україні. Вона має відкрити вікно можливостей для переосмислення взаємин між державою і громадянами. Йдеться про очікування щодо справедливості, відповідальності, пріоритетів розвитку тощо. Саме в цей період мають бути закладені довгострокові інституційні правила, які визначатимуть, чи буде політична спільнота здатна підтримувати єдність у майбутньому.

Таким чином, повоєнна відбудова зможе стати не лише як процесом відновлення зруйнованої інфраструктури, а комплексним соціально-політичним процесом трансформації. У його межах має відбуватися перехід від ситуативної єдності періоду воєнного часу до стійкої, інституціоналізованої форми національної консоліда-

ції. Її результати визначають, чи стане повоєнне українське суспільство більш інтегрованим і згуртованим, чи, навпаки, увійде в фазу поглибленої внутрішньої соціальної фрагментації.

Переходимо до визначення соціально-економічних чинників національної консолідації в умовах повоєнного розвитку України. Вважаємо, що їх доцільно розглядати як сукупність взаємопов'язаних умов, політик і процесів, що визначатимуть характер розподілу ресурсів, доступ до економічних можливостей, рівень соціальної захищеності та якість життя населення. Ці чинники впливатимуть на етапі повоєнної відбудови України на рівень довіри, відчуття справедливості та готовність різних соціальних груп інтегруватися у спільний політичний простір. У повоєнний період ці чинники набудуть особливого значення, оскільки завдяки їм відбуватиметься трансформація єдності воєнного часу у стійку, інституціоналізовану форму національної консолідації в Україні на етапі повоєнної відбудови.

Передусім, ключовим чинником виступатиме справедливість розподілу ресурсів відбудови. Повоєнна держава матиме у розпорядженні значні ресурси для відновлення інфраструктури, житла, економіки, соціальної сфери тощо. Однак вирішальним буде є не лише обсяг і достатність цих ресурсів, а й те, як вони розподілятимуться та як цей розподіл сприйматиме суспільство. Нерівномірність у повоєнній відбудові регіонів, преференційне ставлення до окремих соціальних груп, непрозорість процедур тощо спричинятимуть відчуття несправедливості. Це підриватиме довіру до держави та може посилювати соціальну напруженість. Натомість прозорі, підзвітні та інклюзивні механізми розподілу ресурсів сприяють формуванню відчуття спільної участі у відбудові та зміцнюють уявлення про державу як про справедливого арбітра.

Тісно пов'язаним із першим чинником є фактор подолання соціально-економічної нерівності, яка внаслідок війни загострилася. Виникають суттєві розриви між регіонами – залежно від рівня руйнувань, окупації чи безпекової ситуації. Також можливі суттєві розриви й між соціальними групами, що мають різний досвід війни: внутрішньо переміщені особи, населення деокупованих територій, громадяни, які перебували в тилу або виїздили за кордон тощо. Якщо ці нерівності не зменшуватимуться, а закріпляться у

соціальної структурі, то вони трансформуватимуться у стійкі лінії поділу. Це ускладнить формування єдиного соціального простору. Відтак здатність держави мінімізувати ці розриви та запобігти їх інституціоналізації як нової норми є критичною для забезпечення консолідації.

Важливу роль відіграватиме забезпечення зайнятості та широка економічна інтеграція населення. Доступ до праці є не лише економічною, але й соціальною категорією, оскільки визначає рівень включеності індивіда у суспільство. Високий рівень безробіття або обмежений доступ до економічних можливостей посилюватимуть маргіналізацію, соціальне невдоволення та радикалізують суспільні настрої. Натомість ефективна політика зайнятості, створення робочих місць, підтримка підприємництва та інтеграція у ринок праці різних категорій населення – зокрема внутрішньо переміщених осіб і тих, хто повертається з-за кордону, – сприятимуть формуванню відчуття приналежності та соціальної значущості. У цьому сенсі економічна участь трансформується у ширшу соціальну і політичну інтегрованість.

Не менш значущим чинником залишатиметься система соціального захисту, яка в умовах повоєнної трансформації виконуватиме не лише компенсаторну, а й інтегративну функцію. Соціальна політика покликана пом'якшувати наслідки війни, забезпечуючи підтримку найбільш вразливих груп, однак водночас вона має зберігати баланс між адресністю та універсальністю. Надмірна селективність допомоги може провокувати конкуренцію між різними соціальними групами за обмежені ресурси, тоді як універсальні підходи сприятимуть формуванню відчуття рівності та спільності. Відтак соціальна політика на етапі повоєнної відбудови має стати важливим інструментом підтримання соціальної стабільності та запобігання соціальній фрагментації.

Окремий вимір становитиме регіональний розвиток і забезпечення просторового балансу. Повоєнна відбудова може супроводжуватися ризиком формування т. зв. «двошвидкісної» економіки, коли окремі регіони відновлюватимуться швидше та залучатимуть більше інвестицій, а інші – залишаються периферією. Такий дисбаланс може мати не лише економічні, але й політичні та ідентифікаційні наслідки. Тому інтеграція постраждалих і деокупованих регіонів, інвестування у їх розвиток і забезпечення рівного досту-

пу до можливостей в умовах повоєнної відбудови є необхідною умовою консолідації.

У цьому контексті важливим залишатиметься і чинник житлової політики та пов'язані з ним процеси повернення населення. Масове переміщення громадян унаслідок війни уже змінило соціальну структуру українського суспільства і створило численні виклики для локальних спільнот. Доступ до житла стане базовою умовою стабільності, тоді як конкуренція за обмежені ресурси неминуче провокуватиме конфлікти на місцевому рівні. Водночас політика держави, спрямована на забезпечення житлом, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і стимулювання повернення населення, сприятиме відновленню соціальних зв'язків і формуванню відчуття «вкоріненості» у спільному просторі.

Важливе значення матиме чинник рівня довіри до економічних інститутів. Прозорість податкової системи, ефективність антикорупційних механізмів, передбачуваність правил ведення бізнесу тощо формуватимуть уявлення громадян про справедливість і надійність економічного порядку. Якщо економічні правила сприйматимуться як несправедливі, це підриватиме не лише економічну активність, але й загальну довіру до держави. Натомість функціонування прозорих і зрозумілих правил сприятиме легітимації держави та зміцненню консолідаційних процесів у повоєнний період розвитку України.

Зрештою, суттєвим чинником після війни буде рівень залученості громадян до процесів відбудови. Інклюзивність і партисипативність прийняття рішень створюватимуть відчуття співвласності держави та відповідальності за її майбутнє. Залучення місцевих громад, розвиток механізмів місцевого самоврядування, підтримка громадських ініціатив тощо сприятимуть трансформації населення в активних учасників процесів повоєнної відбудови України. Така участь посилить горизонтальні зв'язки у суспільстві та зміцнить політичну єдність.

Таким чином, соціально-економічні чинники національної консолідації у повоєнний період вийдуть далеко за межі інфраструктурної відбудови. Вони визначатимуть не лише майбутній рівень добробуту, але й характер соціальних відносин, ступінь довіри, відчуття справедливості у суспільстві. Саме через механізми розподілу ресурсів, забезпечення доступу до економічних можливостей,

соціального захисту та участі у процесах повоєнної відбудови відбуватиметься інтеграція різних соціальних груп у єдину політичну спільноту. Відтак ефективна соціально-економічна політика на повоєнному етапі виступатиме ключовою передумовою переходу від ситуативної єдності воєнного часу до стійкої, інституціоналізованої національної консолідації. Натомість прорахунки в такій політиці можуть призвести до закріплення нових ліній соціальної фрагментації та послаблення державної єдності.

У повоєнний період в Україні проблеми національної консолідації значною мірою формуватимуться саме у площині соціально-економічних процесів, оскільки вони безпосередньо визначатимуть характер взаємодії між різними соціальними групами, рівень довіри до держави та сприйняття справедливості як базової умови спільного політичного функціонування. Війна не лише руйнує інфраструктуру, але й радикально трансформує і трансформуватиме далі соціальну структуру суспільства, загострюватиме нерівності, створюватиме нові лінії поділу. У випадку неефективної політики відбудови вони можуть закріпитися й навіть бути інституціоналізовані.

Однією з ключових проблем може стати сприйняття несправедливості у розподілі ресурсів відбудови. Оскільки держава виступатиме центральним агентом акумуляції та перерозподілу значних фінансових потоків – як внутрішніх, так і міжнародних – будь-яка непрозорість, асиметрія чи вибірковість у фінансуванні регіонів або соціальних груп може формувати відчуття дискримінації. Особливо чутливими можуть бути питання пріоритетності повоєнної відбудови. Якщо окремі території або категорії населення отримуватимуть більшу підтримку без належного обґрунтування, це здатне породжувати конкуренцію за ресурси, взаємні звинувачення і, зрештою, підірвати уявлення про державу як справедливого інтегратора. У такому випадку соціально-економічна політика ризикує перетворитися з інструмента консолідації на чинник фрагментації.

Тісно пов'язаною є проблема поглиблення соціально-економічної нерівності. У повоєнний період Україна може зіткнутися з формуванням стійких розривів між регіонами з різним рівнем руйнувань, безпеки та доступу до інвестицій. Водночас нерівності можуть виникати і між соціальними групами, які по-різному пережили війну: внутрішньо переміщені особи, населення деокупова-

них територій, громадяни, що залишалися у відносно безпечних регіонах, а також ті, хто тривалий час перебував за кордоном. Якщо ці відмінності не будуть пом'якшені, вони можуть трансформуватися у довготривалі соціальні ідентичності, що конкурують між собою за ресурси та визнання. Це ускладнить формування спільного консолідованого простору, який відбудовується й входить у новий етап функціонування.

Серйозним викликом можуть стати й проблеми зайнятості та економічної інтеграції. Масштабні руйнування економіки, втрати виробничих потужностей і структурні зміни ринку праці можуть призвести до високого рівня безробіття або до нерівного доступу до економічних можливостей. У таких умовах окремі групи населення ризикують опинитися у стані тривалої маргіналізації. Це не лише знизить їхню економічну активність, але й підірватиме відчуття приналежності до спільного суспільства. Без належних механізмів економічного включення це може стимулювати соціальне невдоволення, недовіру до держави та схильність до радикалізму у поведінці.

Не менш важливою проблемою є потенційна дисфункціональність системи соціального захисту. У повоєнний період держава змушена балансувати між обмеженими ресурсами та високими соціальними очікуваннями. Надмірна селективність соціальної допомоги може викликати відчуття несправедливості та конкуренцію між різними групами отримувачів, тоді як надмірна універсальність може розмивати адресність підтримки, знижувати її ефективність. У разі неузгодженості соціальної політики виникає ризик формування ієрархій «заслужених» і «незаслужених» отримувачів допомоги, що безпосередньо підірватиме соціальну солідарність.

Відчутним джерелом напруження може стати і просторовий дисбаланс розвитку. Якщо процеси відбудови концентруватимуться переважно у великих містах або більш безпечних регіонах, а території, що сильно постраждали під час війни, залишатимуться на маргінесі економічного відновлення, то це здатне сформувати відчуження та посилити регіональні розбіжності. Така асиметрія не лише відтворюватиме нерівності, але й створить підґрунтя для політичної дезінтеграції, оскільки мешканці окремих регіонів можуть ослабити свою ідентифікацію з загальнонаціональним проєктом.

Особливу складність становитиме житлова проблема та пов'язане з нею питання внутрішнього переміщення і повернення населення. Масове переміщення населення під час війни створює нові соціальні конфігурації, у яких місцеві громади та новоприбулі можуть конкурувати за ресурси, інфраструктуру і соціальні послуги. Недостатність житла або нерівний доступ до нього здатні провокувати локальні конфлікти. У ширшій повоєнній перспективі це здатне підривати соціальну згуртованість. Крім того, процеси повернення населення на деокуповані території можуть супроводжуватися напруженням, пов'язаним із відмінним досвідом війни і різними очікуваннями щодо ролі держави.

Окремим джерелом проблем може стати низький рівень довіри до економічних інститутів, особливо у випадку поширення корупційних практик або непрозорих правил розподілу ресурсів. Якщо громадяни сприйматимуть економічні процеси як несправедливі або контрольовані вузькими групами інтересів, це підриватиме не лише економічну активність, але й загальну легітимність держави. У такому випадку економічна сфера перетвориться на арену напруги, що ускладнює консолідаційні процеси.

Нарешті, суттєвою проблемою може стати недостатній рівень участі громадян у процесах відбудови. Якщо рішення ухвалюватимуться централізовано без залучення місцевих громад, то це формуватиме відчуття відчуження та пасивності. Відсутність механізмів участі позбавить населення можливості впливати на розподіл ресурсів і визначення пріоритетів, що знизить їхню ідентифікацію з державою як спільним проектом. У результаті відбудова ризикує сприйматися не як спільна справа і спільна перспектива.

Таким чином, у повоєнній Україні соціально-економічні чинники можуть виступати як ключовими драйверами, так і основними перешкодами на шляху до національної консолідації. Усі окреслені проблеми мають спільну рису: вони пов'язані не лише з об'єктивним розподілом ресурсів, але й із його суб'єктивним сприйняттям через призму справедливості, рівності та включеності. Якщо ці виклики не будуть своєчасно і системно врегульовані, то існує ризик, що процеси повоєнної відбудови не лише не зміцнять соціальну єдність, але й закріплять нові лінії фрагментації. У довгостроковій перспективі це ускладнить розвиток повоєнної України як інтегрованої політичної спільноти.

Висновки. Наші висновки спрямовані надати відповіді на три питання: 1) які соціально-економічні чинники впливатимуть на національну консолідацію на етапі повоєнної відбудови України? 2) як саме ці чинники можуть впливати? 3) яким може бути характер цього впливу та чи необхідно вже сьогодні готуватися до його мінімізації?

Повоєнна відбудова України очікувано відбуватиметься в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій. Вони не лише визначатимуть темпи економічного зростання, а й безпосередньо вплинуть на рівень національної консолідації. У цьому контексті ключовим є розуміння того, що економічні процеси не є нейтральними щодо соціальної згуртованості. Вони або посилять відчуття спільності й справедливості, або, навпаки, продукуватимуть нові лінії соціального розмежування. Нижче визначено соціально-економічні чинники, які, за нашою оцінкою, можуть бути найважливішими.

1. Ризик нерівномірності повоєнної відбудови регіонів. Внаслідок війни різні території України зазнали різного рівня руйнувань та втрат. Не виключено, що процеси повоєнної відбудови також будуть асиметричними. Є ризик, що одні регіони будуть активно відбудовуватися, а інші – тривало залишаться в стані стагнації. Це може підірвати горизонтальну солідарність населення. У разі відсутності ефективної політики вирівнювання така ситуація може перерости у стійке джерело соціального невдоволення та регіонального відчуження. Відтак виникне загроза для національної консолідації.

2. Соціально-економічна нерівність та значна диференціація доходів населення. Війна посилила майнове розшарування: частина громадян втратила все, однак інші змогли адаптуватися чи навіть покращити своє становище. У повоєнний період цей розрив може збільшитися, особливо якщо в умовах відбудови проявиться нерівний доступ до ресурсів, міжнародної допомоги чи інвестицій. За таких умов зросте ризик формування відчуття соціальної несправедливості, що є одним із найсильніших деструктивних чинників для національної консолідації. Якщо значна частина населення відчуватиме себе виключеною з процесів повоєнної відбудови, це може стимулювати протестні настрої, недовіру до держави та,

відповідно, ерозію консолідації. Відтак запобігання цим процесам має стати одним із пріоритетів державної політики.

3. *Особливості ринку праці та рівень зайнятості населення.* Проблема охоплює працевлаштування ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих, населення, яке повернеться з-за кордону, а також інших соціальних груп. Відповідно, держава має забезпечити створення ефективних механізмів економічної реінтеграції та інклюзії на ринку праці.

4. *Житлова проблема та доступ до базової інфраструктури.* Руйнування житлового фонду, переміщення мільйонів людей і потреба у масовому будівництві створюють ризик нерівного доступу до житла. Якщо процес розподілу житлових ресурсів буде непрозорим або несправедливим, це може стати джерелом соціальної напруги між різними групами населення. Житло є базовою умовою соціальної стабільності, тому його дефіцит або нерівний розподіл впливатиме на рівень довіри до держави та відчуття справедливості.

5. *Доступ до публічних послуг та якість соціальних послуг.* У повоєнний період навантаження на системи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту суттєво зросте. Якщо держава не зможе забезпечити базові стандарти якості та доступності цих послуг, це призведе до фрагментації суспільства. Натомість ефективна соціальна політика може стати потужним чинником інтеграції, що посилюватиме довіру та відчуття спільного майбутнього. Таким чином, вплив цього чинника є амбівалентним: він може як зміцнювати, так і послаблювати консолідацію залежно від якості державного управління.

6. *Демографічні зміни та масова міграція працездатного населення.* Ці процеси можуть призвести до дефіциту людського капіталу та структурних дисбалансів на ринку праці. Крім того, повернення чи неповоротнення мігрантів формуватиме нові соціальні поділи між тими, хто залишився, і тими, хто виїхав. Це впливатиме на взаємне сприйняття, рівень довіри та солідарності. Якщо держава не створить реальних стимулів для повернення і реінтеграції громадян, цей чинник може мати довгостроковий дезінтеграційний ефект.

7. *Чинник управління міжнародною допомогою та ресурсами для відбудови.* Значні обсяги матеріально-технічних і фінансових

ресурсів, що надходитимуть в Україну після війни, створять не лише можливості для відбудови, а й ризики. У разі корупції, непрозорості або неефективного використання ресурсів посиляться відчуття несправедливого розподілу благ, що підриватиме довіру до інституцій. Навпаки, прозоре й інклюзивне управління може стати фактором консолідації суспільства.

Уважаємо, що соціально-економічні чинники повоєнної відбудови матимуть визначальний і водночас амбівалентний вплив на національну консолідацію України. Більшість із них потенційно несуть загрозу соціальної фрагментації суспільства у випадку реалізації сценаріїв нерівності, несправедливості та інституційної слабкості. Водночас ті ж чинники можуть стати основою для зміцнення єдності за умови цілеспрямованого впровадження політик, що забезпечують інклюзивність, рівність доступу та прозорість. Саме тому вже сьогодні (в умовах війни) критично важливо закладати інституційні механізми запобігання цим ризикам. Така проактивна підготовка до цих викликів є стратегічною умовою збереження національної єдності у повоєнний період.

1. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. Пирожков, Ю. Богущкий, Е. Лібанова, О. Майборода та ін.; Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 336 с. 2. Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective: scientific monograph / V. Stratonov (Ed.). Riga: Baltija Publishing, 2025. 916 p. 3. Burlai T., Kostyrsia V. Ukraine's Post-War Solidarization Based on International and EU Approaches. *Economy and Sociology*. 2025. № 1. P. 28–42. DOI: 10.36004/nier.es.2025.1-03 4. Horbyk R., Perović J. Post-War Ukraine: Healing a Traumatized Nation. *Policy Perspectives*. 2025. № 13 (4). DOI: 10.3929/ethz-b-000737747. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/PP13-1_2025-EN.pdf 5. Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1 / за ред. Ю. Городниченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. Лондон: Центр економіко-політичних досліджень, 2022. 6. Kistersky L., Zadoia A. Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine. Cambridge Scholars Publishing, 2024. 451 p. 7. Becker T., Gorodnichenko Y., Weder di Mauro B. How to Rebuild Ukraine: A Synthesis and Critical Review of Policy Proposals. *Annual Review Economics*. 2025. № 17. P. 293–320. DOI: 10.1146/annurev-economics-081324-093012 8. Sinaj Z., Vela F., Gashi S. National Policy Instruments for Restoring the Post-War Economy and Factors of Sustainability of the Ukrainian Economy. *Development Management*. 2024. № 23 (2). P. 49–55. DOI: 10.57111/

devt/2.2024.49. **9.** Ukraine's Journey to Recovery, Reform and Post-War Reconstruction: a Blueprint for Security, Resilience and Development / S. Nate (Ed.). Cham: Springer, 2025. 315 p. **10.** Кудряшов В. Фінансове забезпечення відновлення економіки України. *Фінанси України*. 2024. № 5. С. 33–50. DOI: 10.33763/finukr2024.05.033 **11.** Ryazanova N., Maister A., Slavkova A. Financing Post-War Reconstruction of Economies on the Basis of Sustainable Development: Challenges and Solutions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11 (4). P. 397–388. DOI: 10.30525/2256-0742/2025-11-4-379-388 **12.** Ткаченко С. Повоєнне відновлення економіки України: проблеми, ризики та шляхи. *Економічні горизонти*. 2024. № 2-3 (28). P. 4–13. DOI: 10.31499/2616-5236.2(28).2024.300402 **13.** Семененко О., Гаврилук І., Соломицький О., Клят Ю., Добровольський Ю., Гетьман А. Стратегія повоєнного відновлення України: системна модель інтеграції економіки, управління та безпеки. *Соціальний розвиток і безпека*. 2025. № 15 (2). P. 12–19. DOI: 10.33445/sds.2025.15.2.2 **14.** Шпакова Н., Шпаков А. Стратегії післявоєнної відбудови України: інституційні та економічні виміри. *Шляхи підвищення ефективності будівництва*. 2023. № 51 (1). P. 152–161. DOI: 10.32347/2707-501x.2023.51(1).152-161. **15.** Дернова І., Боровик Т., Долока Л., Данилевська Л. Соціальний захист населення в умовах збройної агресії, повоєнного відновлення та європейської інтеграції України. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 54 (4). P. 93–114. DOI: 10.15407/dse2023.04.093 **16.** Landesmann M., Pindyuk O., Tverdostup M., Kochnev A. Economic Reconstruction of Ukraine // Central and Eastern European Economies and the War in Ukraine. Contributions to Economics / L. Mátyás (Ed.). Springer, 2024. P. 317–372. **17.** Рябініна Н. Економічний добробут і соціальне благополуччя населення України в повоєнні роки. *Соціальна економіка*. 2024. № 67. P. 60–71. DOI: 10.26565/2524-2547-2024-67-06

References

1. Ukraine: The Way to Consolidate the Society: A National Report / Pirozhkov S., Bohutskiy Y., Libanova E., Maiboroda O. et al. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2017. 336 p. **2.** Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective: scientific monograph / V. Stratonov (Ed.). Riga: Baltija Publishing, 2025. 916 p. **3.** Burlai T., Kostrytsia V. Ukraine's Post-War Solidarization Based on International and EU Approaches. *Economy and Sociology*. 2025. № 1. P. 28–42. DOI: 10.36004/nier.es.2025.1-03 **4.** Horbyk R., Perović J. Post-War Ukraine: Healing a Traumatized Nation. *Policy Perspectives*. 2025. № 13 (4). DOI: 10.3929/ethz-b-000737747. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/PP13-1_2025-EN.pdf **5.** Rebuilding Ukraine: Principles and policies. Paris Report 1 / Ġorodnichenko Y., Sologoub I., Weder di Mauro B. (Eds.). London: Centre for Economic Policy Research, 2022. **6.** Kistersky L., Zadoia A. Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine.

- Cambridge Scholars Publishing, 2024. 451 p. 7. Becker T., Gorodnichenko Y., Weder di Mauro B. How to Rebuild Ukraine: A Synthesis and Critical Review of Policy Proposals. *Annual Review Economics*. 2025. № 17. P. 293–320. DOI: 10.1146/annurev-economics-081324-093012. 8. Sinaj Z., Vela F., Gashi S. National Policy Instruments for Restoring the Post-War Economy and Factors of Sustainability of the Ukrainian Economy. *Development Management*. 2024. № 23 (2). P. 49–55. DOI: 10.57111/devt/2.2024.49. 9. Ukraine's Journey to Recovery, Reform and Post-War Reconstruction: a Blueprint for Security, Resilience and Development / S. Nate (Ed.). Cham: Springer, 2025. 315 p. 10. Kudrjashov V. Financial Support for the Recovery of Ukraine's Economy. *Finance of Ukraine*. 2024. № 5. P. 33–50. DOI: 10.33763/finukr2024.05.033. 11. Ryazanova N., Maister A., Slavkova A. Financing Post-War Reconstruction of Economies on the Basis of Sustainable Development: Challenges and Solutions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11 (4). P. 397–388. DOI: 10.30525/2256-0742/2025-11-4-379-388. 12. Tkachenko S. Post-War Economic Recovery in Ukraine Problems, Risk and Ways. *Economies Horizons*. 2024. № 2-3 (28). P. 4–13. DOI: 10.31499/2616-5236.2(28).2024.300402. 13. Semenenko O., Havryliuk I., Solomitsky O., Kliat Y., Dobrovolskyi Y., Hetman A. Ukraine's Postwar Recovery Strategy: a Systemic Model for Integrating Economy, Governance, and Security. *Social Development and Security*. 2025. № 15 (2). P. 12–19. DOI: 10.33445/sds.2025.15.2.2. 14. Shpakova H., Shpakov A. Post-war Reconstruction Strategies of Ukraine: Institutional and Economic Dimensions. *Ways to Improve Construction Efficiency*. 2023. № 51 (1). P. 152–161. DOI: 10.32347/2707-501x.2023.51(1).152-161. 15. Dernova I., Borovyk T., Doloka L., Danylevska L. Social Protection of the Population in the Context of Armed Aggression, Post-War Recovery, and European Integration of Ukraine. *Demography and Social Economy*. 2023. № 54 (4). P. 93–114. DOI: 10.15407/dse2023.04.093. 16. Landesmann M., Pindyuk O., Tverdostup M., Kochnev A. Economic Reconstruction of Ukraine // Central and Eastern European Economies and the War in Ukraine. *Contributions to Economics / L. Mátyás (Ed.)*. Springer, 2024. P. 317–372. 17. Riabinina N. Economic Welfare and Social Well-Being of the Population of Ukraine in the Postwar Years. *Social Economics*. 2024. № 67. P. 60–71. DOI: 10.26565/2524-2547-2024-67-06.

Patalakha Valerii, Khoma Nataliia. National consolidation in the context of Ukraine's post-war reconstruction: the impact of socio-economic factors

It is noted that Ukraine's post-war reconstruction is expected to unfold amid profound socio-economic transformations. These transformations will not only determine the pace of economic growth but will also directly affect the level of national consolidation. In this context, it is essential to recognise that economic processes are not neutral with respect to social cohesion: they may either reinforce a sense of commonality and fairness or, conversely, generate new lines of social division. An assessment is proposed of the potential impact of socio-

economic factors on national consolidation during the post-war reconstruction of Ukraine. Such factors include: the risk of uneven regional recovery; socio-economic inequality and significant income differentiation among the population; labour market characteristics; the housing problem; demographic changes and large-scale migration of the working-age population; among others. The authors do not rule out that the post-war reconstruction of different regions of Ukraine may proceed asymmetrically and at varying speeds, which may undermine horizontal solidarity among the population and pose risks to national consolidation. It is further observed that the war has intensified wealth stratification, and that this gap may widen in the post-war period. The risk of a growing perception of social injustice is likely to increase, which constitutes one of the most powerful destructive factors for national consolidation. It is emphasised that if a significant share of the population feels excluded from post-war reconstruction processes, this may foster protest sentiments, erode trust in the state and, consequently, weaken consolidation. Therefore, preventing these processes should become a key priority of public policy. It is established that the impact of these factors may be ambivalent: they can both strengthen national consolidation by fostering inclusiveness and social justice, and weaken it by deepening social and regional disparities. The necessity is substantiated of formulating a state policy for post-war reconstruction aimed at minimising the risks of social fragmentation and enhancing social cohesion.

Key words: *national consolidation, post-war reconstruction, social cohesion, social justice, social resilience, social capital, social cohesion, reintegration, de-occupied territories.*

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.03.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.04.2026 р.

Дата публікації: 28.04.2026 р.